

Waarom leren en samenwerken met voorlopers voorwaarde is voor transitie

Godelieve Spaas januari 2016

In het kader van de nieuwe Omgevingswet maakt het Rijk een Nationale Omgevingsvisie (NOVI). Het Rijk wil met deze visie op de fysieke leefomgeving een inspirerend verhaal neerzetten dat mensen en organisaties uitnodigt en motiveert mee vorm te geven aan de ontwikkeling van de fysieke leefomgeving van de toekomst. Het Manifest van het Jaar van de Ruimte adviseert het Rijk: “Nederland in 2040 te zien als een supergave en tevens zeer groene metropool. Die aspiratie brengt een aantal onvermijdelijke opgaven met zich mee. Het Manifest van het Jaar van de Ruimte noemt onder andere versterking van het stedennetwerk, energieneutraliteit, footprintloze landbouw, herontwikkeling van bestaande bebouwing, borgen van water en bodemkwaliteit en veiligheid, inzetten van nieuwe technologie en zorgen voor een gezonde leefomgeving.

Deze opgaven liggen dicht bij wat Herman Wijffels het realiseren van een ‘ecologische beschaving’¹ noemt. Een samenleving waarin de relaties tussen mensen onderling en tussen mensen en de planeet fundamenteel anders georganiseerd zijn dan nu. Dat vraagt om de ontwikkeling van systemen op basis van andere uitgangspunten, zoals een economie als middel tot welzijn voor velen of een omgeving als beschermer of generator van de ‘commons’: van datgene wat het leven op aarde mogelijk maakt. Een nieuwe omgevingsvisie op weg naar een gave en groene metropool, moet de ontwikkeling van systeeminnovaties mogelijk maken. Zo’n visie is dynamisch in de zin dat ze geen vastomlijnd eindpunt definieert omdat we nog niet weten hoe die nieuwe systemen eruit gaan zien. Daarnaast vraagt een visie in tijden van fundamentele veranderingen om een visie op het transitieproces zelf. Hoe kunnen systemen veranderen? Welke transities zijn gaande? En welke rollen vraagt dat van het Rijk.

Noch op het gebied van systeeminnovaties, noch op dat van transitieprocessen staan we met lege handen. Het Nederland van de toekomst wordt vandaag gemaakt. Voorlopers maken trends in systeeminnovaties zichtbaar en laten zien hoe transitieprocessen zich ontploegen. Dit essay beschrijft, aan de hand van verhalen van acht voorlopers, hoe het Rijk kan komen tot de ontwikkeling van een nieuwe omgevingsvisie die de systeeminnovaties voor het Nederland van morgen mogelijk maken.

Aan het Nederland van morgen wordt nu gewerkt

Dat gebeurt op veel plekken en op tal van manieren. Het programmateam van de Nationale Omgevingsvisie maakte een eerste inventarisatie van verschillende voorlopers op het gebied van ‘place making’ die werken vanuit andere uitgangspunten of premissen dan de huidige. Gekeken is naar innovatieve praktijken, in verschillende sectoren die aansluiten bij de opgaven die besproken zijn gedurende het Jaar van de Ruimte in 2015. Daarbij worden drie niveaus van Rijksparticipatie onderscheiden:

- X10 projecten die Nederland herdefiniëren, met een grote rol voor het Rijk
- X100 projecten die regio’s fundamenteel beïnvloeden, met een minder grote rol voor het Rijk

¹ Willem Middelkoop in gesprek met Herman Wijffels <https://www.youtube.com/watch?v=t4HztdDt2Q0>

- X1000 lokale innovatieprojecten, waarin het Rijk niet of nauwelijks een rol speelt²

Uit deze inventarisatie zijn acht voorlopers gekozen die opereren op verschillende schaalniveaus (lokaal tot nationaal), in verschillende sectoren en die zijn geïnitieerd door overheid, ondernemers, NGO's of combinaties daarvan³. Deze voorlopers zijn geïnterviewd en daaruit ontstaat een eerste beeld van de veranderingen in systemen en de manier waarop transitie zich voltrekken.

Veranderingen in systemen: van sectorale naar integrale opgaven

Elk van de voorlopers kiest expliciet om te werken aan de ontwikkeling van een systeeminnovatie. Ieder op een ander vlak variërend van ruimte geven aan water om overstromingen te voorkomen tot het creëren van een circulaire economie.

Het programma Ruimte voor de Rivier verschuift het uitgangspunt van controle over water naar meebewegen met het water. In hun manier van gebiedsontwikkeling trekken ze die manier van denken door: van ontwerpen voor de bewoners naar meebewegen met de bewoners, de natuur, ondernemers en andere betrokkenen. Uitdrukkelijk wordt gezocht naar oplossingen die meerdere doelen tegelijk kunnen dienen. Uitgangspunt is het vinden van oplossingen die bijdragen aan natuur én veiligheid én ondernemen én leven. Het project puzzelt met functies door ze op verschillende manieren te combineren, uit te wisselen en te veranderen. Door zoveel mogelijk betrokkenen uit te nodigen om mee te ontwerpen ontsluit het project een enorm potentieel aan kennis in en over het gebied en ontstaan innovatieve oplossingen en draagvlak voor soms lastige keuzes.

Ook de Markerwadden gaat uit van meervoudige doelen. De provincie Flevoland en Natuurmomenten werken samen aan een plan om eilanden van slib te maken in het Markermeer. Hierdoor ontstaan oevers waardoor het gebied aantrekkelijk wordt voor vogels. De provincie Flevoland ziet mogelijkheden voor recreatie door de aanleg van een haven, basisvoorzieningen en strandjes. Door functies te combineren wordt het idee haalbaar en betaalbaar omdat meerdere partijen zorgen voor gezamenlijk draagvlak en ook mee investeren.

De nadruk bij de Markerwadden en Ruimte voor de Rivier ligt in eerste instantie op de ontwikkeling van de fysieke omgeving. Dat is ook zo bij Schiphol Area Development Company (SADC) NV dat betrokken is bij de gebiedsontwikkeling van de Westas van Amsterdam. SADC beoogt om het gebied langs de Westas op een circulaire manier in te richten door niet alleen duurzaam te bouwen, maar door ook uitnodigen tot en mogelijk maken van complementariteit tussen de activiteiten en de organisaties die werken in het gebied. Er is veel winst te behalen in circulair ondernemen. Met name tussen bedrijven door functies en grondstof- annex reststromen te combineren. Deze verschuiving in het economisch systeem heeft gevolgen voor de inrichting van het gebied. Het vraagt om integrale gebiedsontwikkeling op basis van samenhangende functies en sectoren.

Op kleinere schaal doet Blue City 010 hetzelfde. Het oude zwemparadijs Tropicana in Rotterdam wordt herontwikkeld tot een ondernemende community waar materiaalcirkels gesloten worden door zoveel mogelijk gebruik te maken van elkaars reststromen. In het gebouw komen werkplaatsen,

² http://issuu.com/8-13ontwerpers/docs/verleidelijk_bruikbaar_solide/1

³ Voor een overzicht van alle geïnterviewde innovatieve praktijken zie bijlage 1

horeca, bedrijven en wonen samen. Start ups, ondernemers, investeerders, makers, creatieven, innovatieve gebiedsontwikkelaars en de gemeente Rotterdam werken samen om het gebouw om te vormen tot broedplaats voor de ontwikkeling van een Blue City. Net als bij de Westas worden functies, organisaties en sectoren gecombineerd.

Ook Eneco zoekt naar manieren om bij te dragen aan de ontwikkeling van een circulaire economie. Eneco legde een warmteleiding aan om restwarmte uit de industrie te gebruiken voor de stadsverwarming.

De Binckhorst in Den Haag en Smart City in Eindhoven voegen nog een verschuiving in uitgangspunt toe aan de bovenstaande: meervoudigheid in doelen, functies, sectoren en organisaties en circulaire economie, namelijk herontwikkeling. Beiden leggen de nadruk op herontwikkeling van bestaande, voor de stad karakteristieke, gebouwen. Gebouwen die architectonisch bijzonder zijn, maar ook de sfeer en kwaliteiten van de stad representeren.

Het concept van Smart City of Wise City is gebaseerd op het hergebruiken, en op nieuwe manieren inzetten, van bestaande infrastructuur en die combineren met nieuwbouw. Nieuwe functies in oude gebouwen en het combineren van wonen en werken. Tevens verbinden zij brainport (gevestigde orde die een verschil wil maken) en brainfield (innovatieve niche players buiten de gebaande paden) bedrijven. Alles met als doel de waarden van Eindhoven (innovatie in maken) te benutten en te versterken.

Het Binckhorst terrein in Den Haag is stadsontwikkelingsgebied. Door gebrek aan middelen, vanwege de crisis werd de uitvoering van de plannen opgeschort. Hierdoor ontstond de gelegenheid om het gebied tijdelijk voor andere activiteiten te gebruiken. Een groep ondernemers, kunstenaars en zelfbenoemde stadsontwikkelaars wil laten zien dat ondernemen op basis van andere waarden, waarin bijdragen aan de ontwikkeling van de stad en mensen centraal staat, mogelijk is. Op basis van deze integrale visie bouwt ze testcases om te ontdekken en laten zien hoe een nieuwe economie op basis van nieuwe uitgangspunten zoals circulariteit, overvloed en delen kan werken en van waarde is. Met dat laatste voegen zij nog een systeemverschuiving toe: ontwikkelen van een nieuwe economie op basis van maatschappelijke waardecreatie en verwaarding daarvan.

Het gebiedsontwikkelingsproject in de regio Almere/Zeewolde kenmerkt zich door anders denken in planologisch opzicht: eerst bewoners, dan huizen. De overheid is mogelijk-maker in plaats van trekker. Uitgangspunt is een samengestelde bestemming: natuur, landbouw, recreatie, wonen en ondernemen voor het hele gebied. Elke eigenaar van een kavel is verantwoordelijk om die samengestelde bestemming alleen of samen met anderen te realiseren. Door de grote mate van vrijheid ontstaan bijzondere en zeer innovatieve concepten van wonen en werken en combinaties daarvan.

Stysteemverschuiving in het planningsstelsel

Elk van deze innovatieve praktijken wordt gedreven door passie voor een idee of droom om een huidig systeem te veranderen. Een transitie naar een circulaire economie, naar CO₂-reductie, naar een economie van waarden of naar het borgen van veiligheid in tijden van klimaatverandering. Het succes van elk van deze innovatieve praktijken is gebaseerd op het samenbrengen, combineren en uitwisselen van verschillende functies in een gebied. De argumenten om die functies samen te brengen, variëren van realiseren van veiligheid voor velen, het ontwikkelen van duurzaamheid en de

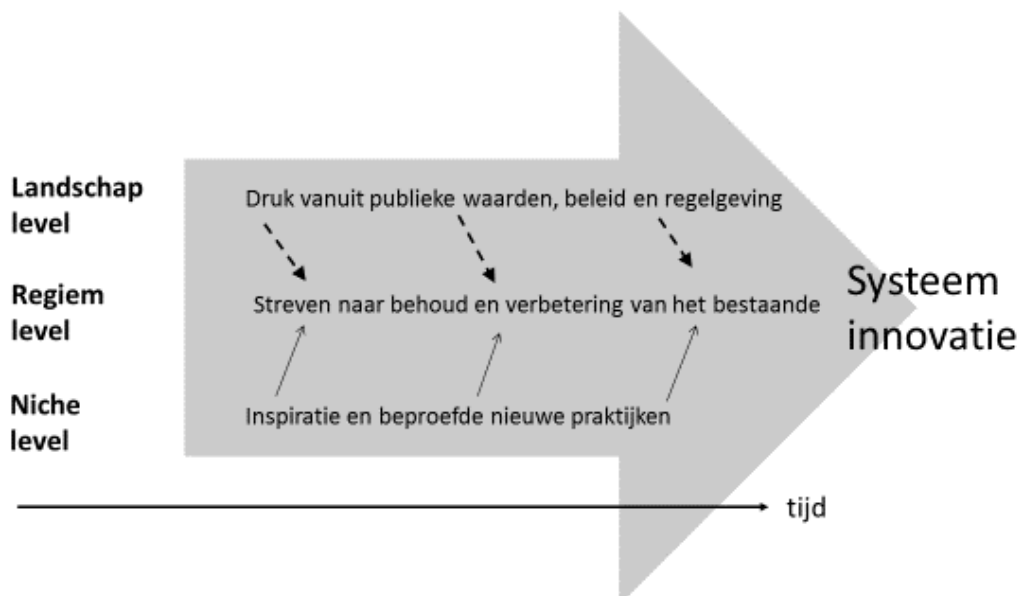
bijbehorende business cases tot het realiseren van nieuwe economische systemen die bijdragen aan natuur en welzijn.

Wat in Almere/Zeevolde gebeurt, is in feite een vertaling van systeemverschuivingen als herontwikkeling, meervoudigheid, circulaire en nieuwe economie naar een verschuiving naar een meer integrale aanpak van gebiedsontwikkeling. Integraal in de zin van combinaties van functies, sectoren, brainfield en brainport, maar ook in de zin van faciliteren van andere vormen van economie, energieproductie en samenwerking tussen partijen. Het huidige planningsstelsel is voornamelijk gebaseerd op scheiding van functies. Alle geïnterviewde voorlopers geven aan dat een meer integraal vertrekpunt voorwaarde is om de beoogde systeemveranderingen mogelijk te maken. Dat vraagt om een omgevingsvisie die een aantal integrale opgaven duidt. Opgaven die uitgaan van interdependentie activiteiten en infrastructuur in een gebied die samen een transitie mogelijk maken. Een transitie die leidt tot systeeminnovaties die een groene stad en een leefbare wereld voor velen realiseren.

Transitieprocessen: van ieder voor zich naar co-creatie

Naast de genoemde systeemverschuivingen vertellen de voorlopers ook een verhaal over de manier waarop transitie vorm krijgen. En ook hier wordt een systeemverschuiving zichtbaar. Huidige systeemontwikkelingsmodellen zoals die van Schot en Geels (2004, 2007) beschrijven transitie als een interactie tussen niche spelers (vernieuwende initiatieven buiten de bestaande orde), landschap (overheidsbeleid en regelgeving, en publieke opinie) en de gevestigde orde (de huidige economische, planologische systemen).

Niche spelers, gedreven door innovatie, ontwikkelen buiten de gevestigde orde nieuwe technologieën en concepten die door de gevestigde orde overgenomen worden als ze efficiënter of effectiever blijken te zijn, of door druk van de maatschappelijke opinie of wet en regelgeving. Stap voor stap ontstaan zo systeeminnovaties die de gevestigde orde veranderen.

Figuur 1 Transitiepaden (op basis van Schot en Geels 2007)

Waar in dit transitieproces de nadruk ligt op de gescheiden werelden die elkaar, ieder vanuit eigen doelen beïnvloeden, komt bij de voorlopers een beeld naar voren van co-creatie op basis van

gedeelde waarden of betekenisvolle doelen voor een groter geheel. Co-creatie in de zin van samenwerken aan integrale opgaven/waarden van een gebied, waaraan ieder vanuit eigenheid kan bijdragen om zo zichzelf, elkaar én het geheel kan versterken. Integrale opgaven en het samenbrengen van verschillende functies vragen altijd om co-creatie. De voorlopers geven een beeld van met meerdere partijen duiden van gemeenschappelijke thema's, vragen en waarden. Van met elkaar zoeken naar de beste combinatie van spelers voor een bepaalde vraag of situatie, naar de meest vruchtbare manieren van samenwerken. Die puzzels zijn niet altijd gemakkelijk te maken. Soms zijn extra spelers nodig, soms een groter gebied waardoor meer functies in het spel komen en soms zijn innovatieve ideeën en concepten nodig omdat de bestaande geen meerwaarde bieden voor de combinatie en/of de afzonderlijke spelers.

In de praktijken van de voorlopers is co-creatie de motor om systeemverschuivingen te initiëren en realiseren. Systeeminnovaties ontstaan volgens hen in co-creatie met vernieuwers uit de verschillende lagen samen. Dus vernieuwers binnen de overheid, het regiem en de niches. Ieder vanuit een eigen identiteit en met een gemeenschappelijk belang, draagt bij aan de co-creatie van baanbrekende vernieuwingen die nodig zijn om de opgaven voor de toekomst van Nederland waar te maken.

Co-creatie stoelt op:

1. Werken aan betekenisvolle vernieuwing vanuit passie én urgentie
2. Ontwikkelen van nieuwe spelregels
3. Samenwerken op basis van diversiteit

1. Werken aan betekenisvolle vernieuwing vanuit passie én urgentie

In de transitietheorie van Schot en Geels vertegenwoordigen niches innovatiekracht, het regiembehoud en het landschap de urgentie voor verandering. In de acht innovatieve praktijken blijken innovatiekracht, behoud en urgentie niet verdeeld te zijn over de verschillende partijen maar samen te komen in de projecten. Iedereen streeft naar alle drie. Soms afwisselend, soms tegelijkertijd, soms achtereenvolgens. Elk van de voorlopers begint vanuit een combinatie van passie én urgentie. Urgenties zijn bijvoorbeeld gebrek aan middelen, leegstaande gebouwen, werkloosheid, gevaar voor overstromingen en uitputting van natuurlijke hulpbronnen. De manier om deze vraagstukken op te lossen wordt gedreven door passie voor bijvoorbeeld een nieuwe of circulaire economie, ruimte geven aan water of het creëren van een nieuw natuurgebied op plaats waar dat eerder misschien onmogelijk leek. Passie en urgentie komen samen en versterken elkaar en leiden tot betekenisvolle oplossingen voor problemen of uitdagingen in de wereld.

Ruimte voor de Rivier is een initiatief dat ontstond uit noodzaak. De wateroverlast en evacuaties van een groot deel van het rivierengebied in '93 en '95 in combinatie met de hevige regenval door de klimaatverandering leidden tot het besef dat er iets moest veranderen. De veiligheid van 5 miljoen Nederlanders is in het geding. Gekozen werd voor een onorthodoxe aanpak om ruimte aan de rivier te geven. Die keuze werd gemaakt vanuit passie, vanuit de overtuiging dat het anders kan. Die combinatie van passie en urgentie die leidt tot betekenisvolle innovaties zien we terug bij alle voorlopers.

Smart City Eindhoven ontstaat uit de urgentie om iets te doen aan de terugloop van de werkgelegenheid en de weinig levendige binnenstad aan de ene kant en de kans en inspiratie die de oude Philips gebouwen bieden aan de andere kant. Eindhoven kiest voor hergebruik naast

nieuwbouw en neemt de traditionele Eindhovense kracht en kennis op het gebied van design als uitgangspunt voor versterking van het gebied. Blue City ziet kansen in Tropicana om een circulaire gemeenschap te realiseren. Het oude zwembad zien zij als mogelijkheid om te dienen als productiehof, als locatie voor evenementen of als kantorenlocatie. Voor hen is circulariteit een noodzaak en het gebouw de inspiratie. Binckhorst in Den Haag werkt vergelijkbaar. SADC zet circulair bouwen en ondernemen op de agenda. Op die manier kan een gebied als Schiphol, traditioneel een zone van vervuiling en overlast, een voorbeeld in duurzaam ondernemen worden.

Alle initiatieven spelen in op een maatschappelijk of ecologisch vraagstuk en ontwikkelen baanbrekende oplossingen vanuit hun gedrevenheid voor vernieuwing. Ze zijn overtuigd dat systeemverschuivingen voorwaarde zijn om een aantal problemen in Nederland op te lossen. Belangrijk voor de ontwikkeling van een nieuwe omgevingsvisie is dat in alle gevallen de publieke urgentie, of de zorgen van de samenleving, deel zijn van de doelen en aanpak van de innovatieve praktijken. Juist als het gaat om bijdragen aan oplossingen in het publieke domein vraagt dat van de overheid een visie op hoe zij co-creatie mogelijk maken of hoe zij als co-creator meedoen in de ontwikkeling van systeeminnovaties.

2. Ontwikkelen van nieuwe spelregels

Systeeminnovaties zoals een circulaire economie, ruimte geven aan water of gecombineerde activiteiten als wonen, werken en leren in één gebouw of gebied passen vaak niet binnen de huidige regels. Nieuwe uitgangspunten vragen om nieuwe spelregels. Soms om nieuwe algemeen geldende regels, maar vaker om maatwerk spelregels voor een specifiek gebied.

Uit de interviews met de voorlopers komt een beeld naar voren van projecten en programma's die ieder op hun eigen manier zoeken hoe om te gaan met belemmerende regelgeving. Verschillende initiatieven gebruiken daarvoor verschillende routes. Bij Markerwadden is gezocht naar regels die het mogelijk maken andere regels te overrulen. Blue City gaat aan de slag op basis van een goede relatie met de gemeente en vertrouwt erop dat ze gaandeweg een vorm vinden die aansluit bij nieuw beleid en regelgeving. Ruimte voor de Rivier schakelt tussen doel en middel. Wat zijn de doelen van de regionale betrokkenen (zoals de boeren), wat zijn die van de overheid en op welk niveau ontmoeten die elkaar?

SADC stuurt op samenwerking op de lange termijn en participeerde in het jaar van de ruimte. In concrete projecten functioneert SADC als oliemannetje tussen verschillende overheden en tussen overheden en ondernemers.

Oosterwold kiest voor het experiment en laat een gebied tussen Zeewolde en Almere als het ware organisch vorm krijgen. Zij ontwikkelen daarvoor regelgeving en financiële arrangementen die ruimte geven en reflecteren op hun eigen handelen om het vervallen in oude patronen te voorkomen. Door het proces van gebiedsontwikkeling helemaal om te gooien is bestaande regelgeving vaak niet meer zinvol toepasbaar. Hierdoor moesten zaken als bestemmingsplan, bouwbesluit, en zelfs de MER op een andere manier, op maat voor deze aanpak, worden vormgegeven.

De Binckhorst tenslotte maakt gebruik van hun tijdelijkheid. Omdat het Binckhorst gebied op termijn toch vervangen gaat worden, kunnen de huidige activiteiten zich ontwikkelen in regelluwte. Al deze vormen van interactie, samenspel, of niet samenspel met de overheid representeren mogelijke routes om in co-creatie met de overheid tot spelregels te komen voor integrale opgaven in een specifiek gebied. Spelregels die passen bij een planningsstelsel op basis van meer integraliteit.

Spelen met spelregels is voorwaarde voor co-creatie. Elk co-creatie proces ontwikkelt eigen spelregels. Daarvoor is een overheid nodig die mee wil zoeken naar nieuwe spelregels, en een visie met ruimte voor situationele spelregels.

3. Samenwerking op basis van diversiteit

In de innovatieve praktijken is niet alleen de samenwerking tussen projecten en de overheid van belang maar komt een veel breder spectrum aan samenwerkingsverbanden naar voren. De passie van alle initiatieven werkt aanstekelijk en nodigt uit tot samenwerking. Samenwerking tussen overheden en initiatiefnemers (in alle praktijken), samenwerking tussen bedrijfsleven en sociale entrepreneurs (Blue City, Smart City, Binckhorst), tussen NGO, overheid en initiatiefnemers (Ruimte voor de rivier, Markerwadden), tussen overheid en bedrijfsleven (SADC, Eneco) en samenwerkingen tussen mensen en organisaties (in alle praktijken). Co-creatie verbindt niet alleen verschillende institutionele identiteiten en mensen, maar ook sectoren en disciplines.

Belangrijker dan wie met wie samenwerkt, is wat de samenwerking drijft. In alle gevallen gaat het om het realiseren van een transitie voor een groter doel. Bijvoorbeeld het ontwikkelen van de leefbaarheid van een stad, werkgelegenheid, duurzame en sociale vormen van ondernemen, natuurgebieden of het minimaliseren van reststromen. Allemaal doelen die vragen om een nieuwe economie of een transitie in de manier van werken: samen met het water, samen met creatieve mensen, combineren van ondernemen en duurzaamheid of combineren van de waarden van een gebied met ondernemen en innoveren.

Co-creatie is een samenwerking die ontstaat uit een gezamenlijk drijfveer en die leidt tot impact op meer dan alleen de eigen activiteit, onderneming of organisatie.

Alle voorlopers onderschrijven het belang van co-creatie om te komen tot systeeminnovaties. Co-creatie is meer dan alleen samenwerken voor ieders eigen doelen. Co-creatie is een vorm van samenwerken die voortkomt uit bewustzijn van de samenhang der dingen. De leefomgeving bestaat natuur, gebouwen, wegen, mensen, organisaties, energie en activiteiten die wederzijds afhankelijk zijn van elkaar. De erkenning van deze interdependentie ligt ten grondslag aan de systeeminnovaties die deze acht voorlopers nastreven en aan hun manier van werken. De kennis en ervaring uit alle verschillende delen van het systeem is nodig om tot transitie te kunnen komen. Dat kan alleen in co-creatie op basis van passie en urgentie, nieuwe spelregels en samenwerking op basis van diversiteit.

Co-creatie als organiserend principe in transitieprocessen

Transitieprocessen die leiden tot de systeeminnovaties die nodig zijn voor een ecologische beschaving zijn co-creatief. Dat wil zeggen dat co-creatie een belangrijk organiserend principe is in deze transitieprocessen. Alle geïnterviewden geven aan onmogelijk succesvol te kunnen zijn zonder de participatie van andere mensen en organisaties.

Co-creatie gaat voorbij samenwerken voor ieders eigen belang. Het gaat uit van een streven naar impact groter dan het eigen project. Samenwerken aan een betekenisvol gemeenschappelijk doel vormt de basis van co-creatie.

Systeeminnovaties vragen om nieuwe spelregels. Maar ook transitieprocessen op basis van co-creatie vragen om de ontwikkeling van eigen spelregels. Co-creatie plaatst deelnemers in een web

van independente activiteiten en instituties. Dat vraagt om spelregels die mensen en organisatie in staat stellen om in een netwerk te opereren op een manier die de inbreng van alle mensen en organisaties samen optilt naar iets groters. Het vraagt om manieren van zoeken naar oplossingen die de delen en het geheel versterken. Oplossingen die individuele en gemeenschappelijke belangen dienen. Om spelregels die recht doen en waarde toekennen, aan de verschillende bijdragen van de deelnemers. Recht doen in de vorm van ieders bijdragen werkelijk willen doorgronden, begrijpen en verbinden met die van anderen. En die bijdrage ook in economische of andere zin te verwaarden.

Co-creatie gaat om samenwerking tussen andersgezinden. De interdependentie tussen verschillende aspecten in een gebied vraagt om samenwerkingsvormen tussen verschillende instituties, disciplines en sectoren.

Door co-creatie als organiserend principe van transitieprocessen te erkennen ontstaat een nieuw transitiepad naast de paden die Schot en Geels beschrijven. Hun transitiepaden zijn gebaseerd op de wederzijdse beïnvloeding van regiem, landschap en niches op basis van ieders eigen belang. Bij co-creatie werken voorlopers uit regiem, landschap en niches (gericht) samen aan systeeminnovaties. Voorlopers zijn niet alleen niche spelers, maar zijn vaak ook juist onderdeel van spelers in het regiem (bijvoorbeeld vernieuwende onderdelen in ondernemingen) en in het landschap (zoals projecten van NGO's en overheden). Zo ontstaat een transitiepad op basis van co-creatie dat de verschillende levels verbindt in plaats van scheidt op basis van hun diversiteit. Voorlopers in niches, regiem en het landschap vinden elkaar omdat ze weten dat ze afhankelijk van elkaar zijn om het beste voor ieder van hen en voor het geheel te realiseren.

Figuur 2 Transitieprocessen op basis van co-creatie

Betekenis voor de ontwikkeling van een nieuwe omgevingsvisie

Een nieuwe omgevingsvisie gebaseerd op een ambitie om van Nederland een gave en groene metropool te maken vraagt om ruimte voor transitie van systemen om te komen tot een ecologische beschaving. De verhalen van de voorlopers laten verschuivingen zien in zowel economische systemen als in de fysieke leefomgeving. Beiden vragen om een verschuiving van een sectorale aanpak naar een integrale aanpak in het planningsstelsel. Juist in de verbinding tussen functies en ketens of ecosystemen van functies, zijn er mogelijkheden voor het ontwikkelen van bijvoorbeeld een circulaire economie, of een aantrekkelijke en krachtige metropool. Een systeeminnovatie van het planningsstelsel naar een meer integrale aanpak is nodig om de onvermijdelijke opgaven die genoemd worden in het manifest 2040, met elkaar te realiseren.

De voorlopers maken duidelijk dat het huidige planningsstelsel en de bijbehorende regels lang niet altijd passen op de wijze van ontwikkelen van gebieden of het oplossen van integrale opgaven. Dat betekent dat in de ontwikkeling van een nieuwe omgevingsvisie de trends in systeemverschuivingen uitdrukkelijk meegenomen moeten worden. Dat kan door nieuwe praktijken beter te begrijpen, te doorgronden en betekenis te geven door samen met deze voorlopers beelden van het Nederland van morgen te maken. Niet alleen door meer onderzoek te doen, maar vooral door het samenbrengen van verschillende voorlopers en met hen, in co-creatie, integrale opgaven en integrale gebiedsontwikkeling te duiden op basis van trends in systeeminnovaties.

Daarnaast blijkt uit de verhalen van de voorlopers dat co-creatie een succesfactor is voor de realisatie van transities. Dat betekent dat het Rijk in de ontwikkeling van de NOVI niet alleen in co-creatie dynamische integrale opgaven ontwikkelt, maar ook manieren van co-creëren ontwikkelt om mee te doen in programma's en projecten van 'place making'. Dat vraagt om nieuwe manieren van werken van het Rijk en andere overheden, als voorloper en samen met voorlopers. Daarbij kunnen op basis van de interviews twee posities van het Rijk worden onderscheiden:

Het Rijk als co-creator

Het Rijk voorloper en daarmee co-creator van systeeminnovaties in gebiedsontwikkeling, economie en samenleving. Hieronder valt ook de ontwikkeling van de NOVI. Het Rijk zou een nieuwe visie, op basis van deze interviews, uitdrukkelijk moeten ontwikkelen in co-creatie. Zeker waar het gaat om de ontwikkeling van integrale opgaven of gebiedsontwikkeling. Voorbeelden van rollen die het Rijk als co-creator kan vervullen zijn die van expert, financier, initiator, meedenker/doener/ontwikkelaar.

Het Rijk als mogelijk maker van co-creatieprocessen van anderen

Het Rijk participeert dan niet in het co-creatieproces maar helpt anderen om dat te doen. Dat kan door mensen en organisaties met elkaar te verbinden of regelruimte te geven zodat andere oplossingen mogelijk worden. Daarnaast kan het Rijk co-creatie processen onderzoeken en kijken wat daaruit te leren en ontwikkelen valt aan rollen en maatregelen die het Rijk kan invullen om co-creatie mogelijk te maken.

Om te komen tot een omgevingsvisie die uitnodigt tot systeeminnovaties is het voorwaarde dat het Rijk beide posities verkent en een plaats geeft in de Nationale Omgevingsvisie. Het proces van NOVI-ontwikkeling moet ruimte bieden aan het experimenteren met manieren van co-creatie in de praktijk, zodat de omgevingsvisie ook daar een dynamische invulling aan kan geven. Dat kan bijvoorbeeld door het organiseren van:

Co-creatie processen om een Nationale Omgevingsvisie en de bijbehorende integrale opgaven te ontwikkelen. Door deze processen te oogsten op zowel inhoud als werkwijze, ontstaan inzichten die de NOVI verder brengen en het vermogen tot en manieren van co-creatie verder te ontwikkelen.

Pilots waarin het Rijk als voorloper, en dus co-creator, participeert in systeeminnovaties in 'place making'. Door deze processen te oogsten ontwikkelt het Rijk vanuit de praktijk mede nieuwe manieren van co-creëren en trends in systeeminnovaties.

Uitwisseling tussen voorlopers over hun co-creatie processen en welke rollen het Rijk daarin zou kunnen vervullen. Of door op basis van pilots de betekenis en effectiviteit van die nieuwe rollen uit te zoeken in concrete systeeminnovatie praktijken.

Het ontwikkelen van co-creatie processen en systeeminnovaties staat nog in de kinderschoenen. Dat wil zeggen dat geen van beide af zijn en beide zich in de komende tijd verder zullen uitkristalliseren. Ook zullen nieuwe initiatieven ontstaan waaruit weer andere trends in systeemverschuivingen naar voren komen. Omdat transities niet ontworpen worden op de tekentafel maar ontstaan uit een wisselwerking tussen conceptontwikkeling enerzijds en experimenten anderzijds is het belangrijk om ook het eigen proces van NOVI-ontwikkeling regelmatig onder de loep te nemen. De ontwikkeling van de Nationale Omgevingsvisie zien als een ontwikkelingsproces vraagt om voortdurende reflectie op dat proces zelf en op wat daaruit ontstaat.

Godelieve Spaas, januari 2016, www.creatingchange.nl 0653166685, godelieve@creatingchange.nl

Dit artikel werd geschreven als bijdrage aan het project: Nederland van Morgen (Onderdeel van het programma Nationale Omgevingsvisie (NOVI))

Referenties

- Geels, F.W.** 2004. From sectoral systems of innovation to socio-technical systems: Insights about dynamics and change from sociology and institutional theory. *Research Policy*, Vol. 33: 897–920 [Online] www.elsevier.com/locate/econbase
- Geels, F.W. & Schot, J.** 2007. Typology of socio-technical transition pathways. *Research Policy* [Online] www.elsevier.com/locate/respol 20 February 2007
- Jaar van de Ruimte**, 2015. Manifest 2040, Wij maken ruimte
- Jonker, Jan.** 2015. Werken aan de WEconomy, duurzaamheid coöperatief organiseren, Vakmedianet Management
- MacArthur, Ellen Foundation.** 2013. Towards the Circular Economy Vol. 2: Opportunities for the consumer goods sector 2013 [Online] <http://www.ellenmacarthurfoundation.org/business/reports/ce2013>
- Middelkoop, Willem** 2015 in gesprek met Herman Wijffels, in Café Weltschmerz <https://www.youtube.com/watch?v=t4HztdDt2Q0>
- Pauli, G.** 2010. Blue Economy-10 Years, 100 Innovations, 100 Million Jobs Paradigm Pubns, June 30.
- Rotmans, J.** 2014. Verandering van tijdperk: Nederland kantelt. The Netherlands: Aeneas Boxel.
- Provincie Noord Holland.** 2015. Verleidelijk, bruikbaar, solide. Een publicatie in opdracht van de Provincie Noord-Holland, uitgegeven ter gelegenheid van de gelijknamige manifestatie op 19 februari 2015 op het Hembrugterrein in Zaandam. Redactie: Jandirk Hoekstra, Hans van Helden, Bart van Leeuwen. Fotografie: Theo Baart http://issuu.com/8-13ontwerpers/docs/verleidelijk_bruikbaar_solide/1
- Spaas, G.** 2012. Research new economy: Framework for recognizing, identifying, managing and evaluating initiatives for and in a new economy. DOEN foundation Amsterdam. [Online] <http://www.doen.nl/web/projects/Green-and-Inclusive-Economy/Research-designing-the-new-economy.htm>